

SCHIRM ANITA

Szegedi Tudományegyetem
schirmanita@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4265-4147>

Diskurzusjelölők a szegedi nyelvjárással kapcsolatos, tanárokkal készített szociolingvisztikai interjúkban¹

Schirm Anita: Diskurzusjelölők a szegedi nyelvjárással kapcsolatos, tanárokkal készített szociolingvisztikai interjúkban

Alkalmazott Nyelvtudomány, XXIII. évfolyam, 2023/2. szám, 36–53.

doi:<http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2023.2.003>

Discourse markers in sociolinguistic interviews with teachers regarding the dialect used in Szeged, Hungary

Previous studies (Bartha & Hámori, 2010; Schirm, 2021) have shown that the most engaging topics in Hungarian language interviews cause a change in style, which leads to a shift in the number and functions of discourse markers. Topics with greater emotional involvement classically include the danger of death, courtship, and ethnic topics, but this also includes the opinions of the speakers about their native dialect. This study analyzes the corpus of sociolinguistic interviews with ten elementary school teachers in Szeged. It describes the connections between language beliefs and the use of discourse markers.

Szeged is the third largest city in Hungary, located in the southeastern region. The main characteristic of the dialect traditionally used in and around the city is the so-called *ő*-ing: using the front mid-round *ő* [Ø] in place of Standard Hungarian *e* [e] in certain syllables, e.g., in *köll* [kØll] versus standard *kell* [kell] 'must'. The city's *ő*-ing dialect is in decline, as roughly one-third of the residents are immigrants from non-*ő*-ing dialect regions. Previous research (Kontra, Németh & Sinkovics, 2016) examining the city's dialect picture showed that the informants' language use changed at the time when they started school. Thus, one of the central questions of the current 4-year project (Patterns of language regard in the city of Szeged, Hungary, and its vicinity – A study in perceptual dialectology) is what happens to the students' vernacular language during the school years. In addition, we also examine how the informants' speech perception works in the dialect–vernacular continuum, what positive and negative concepts the local dialect evokes in their minds, and how the dialect and local identity are related to each other. In the study, 126 informants (48 students, 30 teachers, and 48 parents/grandparents) were interviewed in 3 settlements (Szeged, Hódmezővásárhely, Balástya) with the participation of 5 researchers. To map language attitudes and regard (Preston, 2018), we employed individual sociolinguistic interviews in which different modules and the matched-guise technique alternated.

Out of the 126 completed interviews, the present study analyzes the interviews with ten primary school teachers in Szeged. It describes the correlations between language beliefs and the use of discourse markers. The narratives in the interviews present the phenomena from the speaker's point of view, which is why they are abundant in evaluative utterances and discourse markers. Narratives can be considered self-portraits in which identity is presented through sociolinguistic constructions (Schiffrin, 1996). In the teacher interviews, both in the different modules and in the subjective reaction tests, it was observed that the informants used discourse markers when language beliefs, attitudes, and ideologies appeared or when the local dialect was mentioned. In addition to the characteristics arising from spontaneous speech (self-correction, hesitation, thinking, searching for words), the discourse markers also actively

¹ A kutatást, valamint a tanulmány megírását az NKFIH K138827 számú, *Nyelvi vélekedések mintázatai Szegeden és környékén – Perceptuális dialektológiai vizsgálat* című pályázat támogatta.

participated in constructing the rhetorical structure (González, 2004). When language regards appeared, they indicated personal comment, evaluation, emphasis, evidence, irony, and self-irony. With the help of these elements, teachers tried to tone down their opinions and save their faces (Goffman, 1967/1995). This study illustrates the individual roles with examples from the corpus through the examples of *hát* 'well', the most common discourse marker of Hungarian spontaneous speech.

Keywords: discourse markers, language regard, dialect, sociolinguistic interview, facework

1. Bevezetés

Korábbi kutatások (Bartha & Hámori, 2010; Schirm, 2021; Sz. Hegedűs, 2002) kimutatták, hogy a nyelvi interjúkban a legnagyobb érintettséget kiváltó témák stílusváltozást idéznek elő, ami a diskurzusjelölők számának és funkciójának a megváltozását vonja maga után. A nagyobb érzelmi bevonódású tárgykörök közé klasszikusan a halálveszedelem, az udvarlás, illetve az etnikai témák tartoznak, ám ide sorolhatók többek közt a beszélőknek a saját anyanyelvjárásukról való vélekedéseik is. A tanulmány a *Nyelvi vélekedések mintázatai Szegeden és környékén – Perceptuális dialektológiai vizsgálat* projekt keretében 10 szegedi általános iskolai tanárral készített interjú anyagát elemezve a nyelvi vélekedéseknek és a diskurzusjelölő-használatnak az összefüggéseit ismerteti, ahhoz az irányvonalhoz csatlakozva, amely szerint a diskurzuselemzés jó lehetőséget nyújt a nyelvi ideológiák tanulmányozására (Laihonen, 2008). A beszélgetés szerkezete és annak alakulása (pl. a javítási műveletek, újrafogalmazások) mutatja, hogy a nyelvi ideológiák nem statikusak, hanem az interakcióból származnak (Laihonen, 2009).

A cikk a szociolingvisztikai interjú szövegtípusának rövid jellemzése után először a diskurzusjelölőket a nyelvi interjúkban vizsgáló korábbi kutatások eredményeiről ad rövid áttekintést, majd a NYELVÉSZ projektet mutatja be. A korpusz, a módszer és a hipotézisek felvázolása után pedig interjúpéldák elemzésén keresztül a beszélt nyelv egyik leggyakoribb diskurzusjelölőjének, a *hát*-nak a szerepköreit, valamint a nyelvi vélekedések konverzációs jegyeit jellemzi. A kisszámú adatközlő (10 tanár) miatt a tanulmány a diskurzusjelölők funkcióira koncentrálna, s kvantitatív elemzés helyett kvalitatív áttekintést ad.

2. A diskurzusjelölőket a nyelvi interjúkban vizsgáló korábbi kutatások eredményei

A diskurzusjelölőket (pl. a *deviszont, ilyen, hát, mondjuk, nyilván, szerintem, szóval, tulajdonképpen, ugye, úgyhogy, vajon* elemeket) a diskurzus ragasztóanyagainak is szokás nevezni (Zhao, 2014: 2108), ugyanis diskurzusrészeket kötnek össze. Emellett diskurzusirányító szerepük is van: részt vesznek a beszédjog megtartásában, a szó átadásában, valamint átvételében. A hallgatók számára ezek az elemek tájékoztató pontként szolgálnak. A szöveg szerkezetének felépítésén túl pragmatikai viszonyokat is képesek jelölni: különféle beszélői viszonyulásokat (például csodálkozást, örömet, vonakodást, dühöt, iróniát) fejeznek ki. Multifunkcionálisak, szóban sokkal gyakoribbak, mint

írásban, s kontextusfüggő a jelentésük (Furkó, 2019). Az arányuk és a funkciójuk pedig nagymértékben függ a szövegtípus jellegzetességeitől (Dér, 2020; Furkó, 2020; Schirm, 2021).

Az utóbbi évtizedekben mind a dialektológiai, mind a szociolingvisztikai kutatásokban, a nyelvi változások és változatok vizsgálatánál előtérbe kerültek a nyelvi interjúk (Labov, 1984/1988; Balogh, 2001: 166). A nyelvi interjú mint szövegtípus félintézményes, közepesen strukturált szöveg. Olyan mesterséges műfaj, amely „jól kidolgozott stratégia” szerint (Labov, 1984/1988: 7/26), előre meghatározott tematika köré épülve, egy strukturált kérdéssort felhasználva a hétköznapi társalgást imitálja (Kontra, Németh & Sinkovics 2016: 63). A szövegtípus megnevezésére használt *szociolingvisztikai interjú* terminus ugyanakkor kissé félrevezető lehet, valójában ugyanis „a szociolingvisztikai interjúnak mindennek kell lennie, csak nem »interjúnak«” (Tagliamonte, 2012: 37). A beszélgetés moduljai előre megtervezettek, ezeket az ún. kérdezőfüzet rögzíti. A nyelvi interjúknak két szereplője van: a terepmunkás és az adatközlő. E szerepek meghatározzák az interjú menetét, a fordulók eloszlását, valamint a beszédaktusokat is: a terepmunkás a kérdező, ő irányítja a társalgást, az adatközlő pedig a válaszadó, s a válaszokban gyakoriak a narratívák (Schirm, 2021: 187). A szociolingvisztikai interjúkban az adatközlőknek először beszélniük kell a családjukról, az életükről, a munkájukról, ezen túl viszont a kérdések valamilyen nyelvhasználati jellegzetesség (pl. a magyar nyelv Budapesten beszélt változata; a szegedi *ö*-zés) köré vannak felépítve. A beszélgetős részekén túl még különféle, a vizsgálandó jelenséghez kötődő feladatok (pl. ügynökteszt, tájszóteszt, térképes feladat) is szoktak lenni az interjúkban. A szociolingvisztikai interjúk társalgási részét Labov (1984/1988) nyomán a formálistól az informális témáig szokás felépíteni, a heves érzelmeket kiváltó témáknál mérhető ugyanis legjobban a nem formális nyelvhasználat. A különféle teszteknel (ügynökteszt, tájszóteszt, szólisták) pedig szintén nagy, de feladatonként különböző odafigyeléssel lehet számolni az adatközlőknél, így a beszéd formalitásfokának eltérő szintjei tanulmányozhatók (Bartha & Hámori, 2010: 306). Mind a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (= BUSZI), mind a Szegedi Szociolingvisztikai Interjú (= SZÖSZI), mind pedig a NYELVÉSZ (= NYELvi VÉlekedések SZegeden és környékén) interjúk e metodológiára épültek.

Az interjúkbeli narratívák a beszélő szemszögéből mutatják be a jelenségeket, ezért bővelkednek értékelő megnyilatkozásokban és diskurzusjelölőkben. A narratívák olyan önarcképeknek tekinthetők, amelyekben az identitás szociolingvisztikai konstrukciókon keresztül jelenítődik meg (Schiffrin, 1996).

A diskurzusjelölők (más néven pragmatikai markerek) González (2004: 87) szerint a narratívákban szemantikai és pragmatikai szinten is részt vesznek a szöveg koherenciájának a létrejöttében. Szemantikai szinten kötőszóként járulnak hozzá a szöveg összetartásához: referenciális jelentésük van és logikai viszonyokat (pl. ok-okozatot, időbeliséget) jelölnek, illetve a mondanivaló

újráfogalmazásában van szerepük. Pragmatikai szinten pedig a retorikai és a szekvenciális szerkezet kialakításában, továbbá a következtetések kódolásában vesznek részt. A retorikai szerkezethez az illokúciós szándékok és erők jelzői tartoznak: ezek megmutatják a beszélő intencióját, illetve a szövegtípushoz való kötöttséget is. A személyes megjegyzések és értékelések, a nyomatékosítás, az evidencialitás, az információ kiegészítése, a gondolkodás, a szó visszavétele és a témaváltás mind a retorikai szerkezetnél található. A szekvenciális szerkezethez a diskurzusszervezés, azaz a diskurzusszegmensek nyitása és zárása, valamint az idézés sorolható. A következtetések komponensét pedig többek közt az indoklások, az arcfenyegetés mérséklése, az előfeltevések közlése és a szöveg-világ lehorgonyzásai alkotják (uo.).

Fuller (2003) angol anyanyelvű személyekkel végzett vizsgálatai arra világítottak rá, hogy a *like* 'ilyen' szociolingvisztikai interjúkbeli gyakorisága az interakciós tényezőktől függ. Ugyanaz az interjúkészítő ugyanis a beszélgetés során a különböző interjúalanyokkal más és más szerepet vesz föl, s ennek megfelelően a *like* előfordulási aránya és szerepe is változik. Egyrészt a nagyon tartózkodó interjúalanyokkal való beszélgetésekben nőtt meg a számuk, másrészt viszont a jó léghőmérsékletű, gördülékeny interjúkban voltak gyakoriak. Ennek magyarázata, hogy a *like* képes egyfelől pontatlanságot, másfelől pedig nyomatékot is jelezni. Használatának változatosságát a beszélők saját megnyilatkozásának a tartalma motiválja: akkor alkalmazzák, ha a közös alapra vonatkozó feltételezéseik alapján úgy vélik, hogy a mondandójuk tartalma minősítésre vagy hangsúlyozásra szorul.

A hazai kutatásokban a nyelvi interjúk közül eddig a Budapesti Szociolingvisztikai Interjúban és a Szögedi Szociolingvisztikai Interjúban vizsgálták a diskurzusjelölőket. Sz. Hegedűs Rita 2002-ben a BUSZI egy anyagában, a B7307 jelzetű interjúban elemezte a diskurzusjelölőket. Bartha Csilla és Hámori Ágnes 2010-ben a BUSZI II 14 interjújában a stílusváltozásokat (pl. *t*-kiesés, *l*-kiesés, konverzációs jelenségek, háttérszóra jelzések) vizsgálták. Azt találták, hogy nem csupán a fordulók hossza, valamint a háttérszóra jelzések száma nőtt meg az etnikai és a halálveszéllyel kapcsolatos témáknál, hanem a diskurzusjelölők száma és funkciója is megváltozott. Egyrészt gyakoribbá váltak a diskurzusjelölők, másrészt pedig míg az önéletrajzi modulban a kommunikációs szervező diskurzusjelölők, főként a *hát* és a *tehát* voltak többségben, addig az etnikai és a halálveszedelem témáknál a pragmatikai és interakciós szerepű diskurzusjelölők (pl. *azért*, *mondjuk*, *szóval*, *ugye*, *úgyhogy*) domináltak.

A SZÖSZI-re irányuló kutatások közül egy 2017-es vizsgálat (Schirm, Szabó & Gocsál, 2017) egy 192 perces interjú anyagában nézte a *hát* diskurzusjelölő prozódiai sajátosságait. Az eredmények azt mutatták, hogy a *hát* hangsor /a:/ hangjának F0 értéke alapján nincs szignifikáns különbség az egyes funkciók és azok prozódiai megvalósulása közt. Szintén 2017-ben a SZÖSZI három

interjújának 545 percnyi felvételét elemezve igazolódott a diskurzusjelölők szereptípusfüggő használata (Schirm, 2017). A terepmunkások diskurzusjelölői ugyanis többségében diskurzusszervező szerepet töltek be: az interjú menetét irányították, vagy kérdést vezettek be. Az adatközlők diskurzusjelölői ezzel szemben a történet mesélését segítették: általuk valósult meg a mondanivaló továbbvitele, a témaváltás, az összegzés, az idézés és a retorizálás is. Emellett a nagyobb érzelmi bevonódású részeknél a diskurzusjelölők sokféle beszélői attitűdöt, például dicsekvést, mentegetőzést, döbbenetet, vonakodást is képesek voltak érzékeltetni.

Később nagyobb SZÖSZI-mintán, nyolc interjú 1030 percnyi felvételén a diskurzusjelölő-társulások gyakoriságát (Schirm, 2018), valamint a diskurzusjelölőknek az életkorral való korrelációját is vizsgálták (Schirm, 2019). A diskurzusjelölő-társulások az irányított beszélgetések narratíváira voltak jellemzőek, ám a számuk messze elmaradt a spontán beszédben való megjelenésükhöz képest (vö. Dér, 2016). A vizsgálat során az is kiderült, hogy az életkor előrehaladtával nem növekszik lineárisan a diskurzusjelölők száma. Másra és másként használták azonban őket az egyes életkori csoportok a nyelvi interjúkban. A fiatalabbaknál nem volt jellemző az attitűdjelző funkció, ők inkább szókeresésre, önjavításra, az általuk elmondottak tompítására használták az elemeket. A középkorúak és az idősebbek viszont gyakran az érzelmeiket is diskurzusjelölőkkel fejezték ki, emellett a beszélgetés irányítására is bátrabban alkalmazták őket. A 70 év fölötti adatközlőknél pedig már a történetek kommentálásában is részt vettek (Schirm, 2019: 202–203).

Az előzménykutatások megerősítették, hogy érdemes a nyelvi interjú szövegtípusában vizsgálni a diskurzusjelölőket. Azonban a korábbi elemzések ezeknek az elemeknek a nyelvi vélekedések közvetítésében, illetve az arculatmunkában való szerepüket még kevésbé kutatták. Jelen tanulmány ezzel foglalkozik, egy új korpuszon, a NYELVÉSZ projekt 10 interjújának 602 percnyi anyagán.

Nyelvészeti műszóként a *face*, azaz *arculat* (más fordításokban *arc*, *homlokzat*) terminus Goffmantól ered, s egy tulajdonságegyüttest jelöl, amellyel minden ember rendelkezik: „Olyan énkép, amelyet a társadalmilag megerősített tulajdonságok körvonalaznak” (1967/1995: 3). A kommunikáció résztvevői rendszerint törekednek az arculatuk fenntartására, a jó benyomás keltésére. Interjúhelyzetben azonban az adatközlők a folyamatos kérdések miatt fenyegetve érezhetik az arculatukat, illetve kényesebb témák előkerülésekor szintén sérülhet az énképük, így igyekeznek a saját felépített arculatukat megóvni. A terepmunkás ideális esetben ügyel arra, hogy mérsékelje az esetleges arculatrombolást, ugyanakkor a szerepéből adódik, hogy a kérdezőfüzetben szereplő összes kérdést fel kell tennie, s az adatközlőkből minél részletesebb, ám lehetőleg fesztelen beszédstílusú választ kell előhívnia.

3. A NYELVÉSZ projekt bemutatása

Szeged a nagyjából 159 000 főnyi lakosával Magyarország harmadik legnagyobb városa. A terület emblematis nyelvjárási jegyének tartott ö-zés azonban napjainkra már erősen visszaszorulóban van a városban, mivel a lakosság nagyjából harmada nem ö-ző dialektusból származó betelepülő. A város nyelvjárási képét vizsgáló korábbi kutatás (Kontra, Németh & Sinkovics, 2016) azt mutatta, hogy az adatközlők nyelvhasználata az iskolába kerülésük időszakában változott meg. Így a jelenlegi, 4 éves, 2021 és 2025 közt zajló NYELVÉSZ projekt egyik központi kérdése annak kiderítése, hogy mi történik az iskolai évek alatt a diákok vernakuláris nyelvvaltozatával. Emellett azt is vizsgáljuk, hogyan működik az adatközlők beszédpercepciója a nyelvjárási – köznyelv kontinuumban, milyen pozitív és negatív fogalmakat idéz fel a tudatukban a helyi nyelvjárási, illetve hogyan függ össze egymással a nyelvjárási és a lokális identitás.

A kutatás során a dél-alföldi nyelvjárási régió Szeged környéki nyelvjárási csoportján belül három településen: Szegeden, Hódmezővásárhelyen, valamint Balástyán vizsgáltunk, s mindhárom helyszínen egy-egy átlagos általános iskolát kerestünk meg. A három település kiválasztását az eltérő méretükön (Hódmezővásárhely 42 ezer fős város, Balástya pedig 3 és fél ezer főt számláló kistelepülés) túl az indokolta, hogy úgy véltük, a különböző településtípusokon élő közösségek tagjai eltérő nyelvi vélekedésekkel, ún. *language regard*okkal és identitáskonstrukciókkal rendelkeznek. A *language regard* műszó a perceptuális dialektológia megteremtőjéhez, Dennis Prestonhoz (2018) kötődik, aki a hétköznapi beszélőknek a nyelvhez és egyes nyelvvaltozatokhoz társuló vélekedéseinek, attitűdjeinek, ismereteinek és ideológiáinak összefoglaló megnevezésére alakította ki a terminust. Azt is feltételeztük, hogy a három település adatközlői számára mást jelent a *nyelvjárási* és a *normatív változat* fogalma. Továbbá úgy gondoltuk, hogy az egyes településeken belül folytonosság van a nyelvi vélekedéseket illetően a generációk közt, azaz a szülők, a nagyszülők és a pedagógusok nyelvszemléletének jellemzői a diákok generációjában élnek tovább (részletesen lásd Berente et al., 2023: 82–84). A hipotéziseink vizsgálatához 1. osztályos és 8. osztályos diákokkal, tanítóikkal és tanáraikkal, valamint lehetőség szerint a diákok szüleivel, illetve nagyszüleivel, ha ez nem volt megoldható, akkor a szülői, illetve a nagyszülői korcsoportba tartozó adatközlőkkel készítettünk interjúkat. Az egyéni strukturált szociolingvisztikai interjúkban különböző modulok, valamint az ö-ző beszéd presztízset mérő ügynöktesztek, illetve egyéb feladatok váltakoztak. A 3 településen összesen 126 adatközlőt (48 diákot, 30 pedagógust és 48 szülőt/nagyszülőt) kérdeztünk ki. Az interjúkból kibontakozó képet a tanítókkal és tanárokkal későbbiekben készítendő fókuszcsoporthoz is árnyalják majd.

Az egyéni szociolingvisztikai interjúkat az alábbi modulokból álltak: a nyelvi háttér feltérképezéséhez az adatközlőket kérdeztük a szociológiai háttérükről, a

családjukról, az iskoláikról, a munkájukról, a településről. A tanároknál külön rákérdeztünk arra, hogy előfordult-e már, hogy nyelvjárást használtak az iskolában a tanórákon, illetve az iránt is érdeklődtünk, hogy beszélhet-e a tanár tájszólásban a tanórán, valamint szülői értekezleten. Kíváncsiak voltunk arra is, hogy vajon a tanároknak feladata-e a diákok tájszólásának a kijavítása, illetve többek közt azt is megkérdeztük, hogy van-e olyan jelenség, ami pedagógusként zavarja őket mások beszédében. A beszélgetős részekkel váltakozva számos feladatmodul is helyet kapott az interjúban. Az egyik közülük az ügynökteszt volt, amikor lejátszott hangfelvételek alapján kellett eldönteniük az adatközlőknek, hogy a hallott beszélőnek mi lehet a legmagasabb foglalkozása (rádióbemondó, tanár, hivatali ügyintéző, bolti eladó, gyári munkás, földműves, egyéb), a végzettsége, hol élhet és hány éves lehet. A felvételek egyik fele a szegedi nyelvjárás jellegzetességeit mutatta, a másik fele pedig köznyelvi volt. Szópárokkal (pl. *megy ~ mögy, ember ~ embör, csöndes ~ csendes, lakom ~ lakok*) is teszteltük az adatközlők vélekedéseit: egyszer arra kérdeztünk rá, hogy a szópárok közül melyiket használják, másszor pedig arra voltunk kíváncsiak, hogy melyiket tartják közülük helyesnek. A modulok közt három térképes feladat is volt. Az egyik egy települést sematikusan, piktogramokkal ábrázolva azt tudakolta, hogy az adatközlő szerint a megjelölt helyeken (ezek a következők voltak: a mi házunk, szomszédok, söröző, hivatal, bolt, piac, iskola, sportpálya, templom, rendelő) az emberek „*ö* vagy *e* betűvel ejtik-e” gyakrabban a szavakat. A másik térképes feladat Szegedet és távolabbi környékét ábrázolta, s itt is azt kellett megjelölni, hogy hol beszélnek *e*-vel, azaz mekegve, illetve *ö*-vel. Ugyanezekre a településekre vonatkozott a harmadik feladat is: ahol azt kellett bejelölniük a megkérdezetteknek, hogy szerintük a térképen lévő települések közül hol beszélnek a legszebben, illetve a legcsúnyábban. Az interjúk végére még két megítéltetés feladat került: itt arra voltunk kíváncsiak, hogy ha az adatközlő egy ismeretlen embert hall beszélni a rádióban, kb. 2 perc után meg tudja-e ítélni, hogy az illető mennyire okos, illetve mennyire becsületes.

4. Korpusz, módszer, hipotézisek

A NYELVÉSZ projekt keretében készült 126 egyéni interjú közül jelen tanulmány 10 szegedi általános iskolai pedagógusnak, 5 tanítónak, valamint 5 tanárnak a nyelvhasználatát elemzi. Az adatközlők mindegyike nő volt, s az életkort tekintve a fiatal, kezdő pedagógustól a tapasztalt, nyugdíj előtti tanárig terjedt a minta. Mind a tanítók, mind pedig a tanárok közt humán és reál műveltségterületet, illetve tantárgyat tanítók is voltak. Az adatközlők fele Szegeden (4 fő), illetve környékén, Hódmezővásárhelyen (1 fő) született, a többiek pedig az ország különböző részeiről származtak. A mintába került 10 pedagógus közül a Szegeden és Vásárhelyen születettek tudtak *ö*-zni, bár az iskola falai közt tanórán közülük csak ketten használták ezt a nyelvjárási jegyet, ők is csupán elvétve. A terepmunkás ezeknél a felvételeknél a tanulmány írója volt. A tanári interjúk a

diákok beszélgetései után készültek, amiket hospitálás előzött meg. Így mire sor került a pedagógusokkal való felvételekre, a terepmunkás már több hónapja az iskolában tartózkodott, azaz volt alkalma mindenkit megismerni és beilleszkedni. Ez nagymértékben elősegítette, hogy az interjúk annak ellenére, hogy formális helyszínen, az iskola termeiben készültek, mégis jó hangulatúak és oldottak voltak. A 10 interjú közül a legrövidebb 40 perces volt, a leghosszabb pedig másfél óras.

A kutatás helyszínét képező szegedi általános iskola alsó tagozaton Freinet pedagógiáján alapuló programot valósít meg, amelynek lényege a gyerekközpontúság. A nap első közös tevékenysége az osztályokban a beszélgetőkör, amikor a gyerekek a tanárral együtt kötetlenül beszélgetnek az előző nap óta velük történt dolgokról. Első osztályban a tanítás blokkokban történik, amit az iskolaotthonos munkarend tesz lehetővé, a tanulók 16 óráig kötelezően bent tartózkodnak az iskola falai közt. A gyerekközpontúság, a barátságos és elfogadó légkör az interjúkat megelőző hospitálásokon is tapasztalható volt. Az interjúkban minden tanár azt mondta, hogy értéknek tartják a tájszólást, és sosem javítják ki azt a gyerekek beszédében.

A vizsgálat előtti egyik kiinduló hipotézisem az volt, hogy – a korábbi kutatások (pl. Dér, 2017; Schirm, 2017) eredményeihez hasonlóan – a szegedi tanári interjúkban is a *hát* dominanciájával és sokféle szerepkörével fogok találkozni. Másrészt azt vártam, hogy az érzékenyebb témáknál, azaz a nyelvi vélekedéseknél, attitűdöknél és ideológiáknál, valamint az *ő-ző* nyelvjárás említésekor gyakoribbá válnak a diskurzusjelölők. Azt feltételeztem ugyanis, hogy az adatközlők nagyon ügyelnek majd a saját arculatuk (Goffman, 1967/1995) fenntartására, ezért a nyelvi ideológiák és vélekedések előkerülésekor majd tompítani fogják az esetleges negatív véleményüket, illetve diskurzusjelölökkel óvják az arculatukat.

A minta feldolgozása során a hangfelvételek anonimizálva lettek, az adatközlőket egyedi azonosító kóddal láttuk el. A bemutatandó példákban a terepmunkást a Tm. rövidítés jelzi, az adatközlőket pedig az interjú kódjele azonosítja az alábbiak szerint: SZ = szegedi minta, T = pedagógus, szám (pl. 1) = az adott felvételnek a mintában elfoglalt helye, N = nő, a részletek után pedig zárójelben annak interjúbeli ideje található. A lejegyzés során jelöltük a hallható szüneteket: a rövid szünet jele (.), a hosszú szüneté (..), a hezitálásokat (*ööö*, *mmm*), a kieséseket (<>, pl. *ebbe<n>*), az időtartam megnyúlásokat (pl. *hooogy*) és a különféle nonverbális jeleket, például: [köhögés], [nevetés] is. Bizonyos szavakat (pl. *akkó*, *aszongya*, *mit-tom-én*, *nem-tom*, *szal*, *télleg*) a lejegyzés gyorsítása és a könnyebb olvashatóság érdekében nem standardizáltunk, hanem külön szótárban soroltuk fel őket.

A diskurzusjelölők funkcióinak az azonosításához az expert annotációs módszert használtam. Figyelembe vettem a diskurzusjelölőt tartalmazó szekvenciának a fordulón belüli elhelyezkedését, a környezetében előforduló

beszédaktusokat, valamint a diskurzusjelölő hangsúlyát, hanglejtését, az előtte, illetve utána lévő esetleges szüneteket. A korábbi kutatások (pl. Dér & Markó, 2017; Kondacs, 2023) eredményeinek a figyelembe vételével a hallás alapján azonosítható fonetikai jellegzetességekkel dolgoztam. Arra támaszkodtam például, hogy a *hát* különféle használati körei közül az általános válaszelölői *hát*-nak rövidebb az időtartama, alacsonyabb az alapfrekvencia-maximuma, illetve nincs előtte/utána szünet, míg a hezitáló *hát* esetén hosszabb a *hát* időtartama, magasabb az alapfrekvencia-maximuma, és néma vagy kitöltött szünet van a diskurzusjelölő előtt/után (vö. Kondacs, 2023).

5. Diszkusszió – a *hát* szerepkörei a szegedi pedagógusok interjúiban

A tíz felvétel elemzése alapján beigazolódott, hogy a diskurzusjelölők közül a szegedi tanárok interjúiban a *hát* a legsokoldalúbban használt elem. Ez egyrészt az elem gyakoriságából, másrészt az extrém módon multifunkcionális jellegéből adódik (Dér, 2017). A *hát* elemnek a korai pragmatikai szakirodalom (Kiefer, 1988; Németh T., 1998) a következő négy használati körét említi: 1. általános válaszelölő, 2. kérdésbevezető, 3. magyarázkodó, 4. önjavító. A későbbi kutatások (pl. Dér, 2017, 2020; Schirm, 2021) már mintegy tucatnyi szerepét regisztrálták az elemnek, pl. érzelmi többlettartalom (felindultság, csodálkozás, beleegyezés) kifejezése, evidencialitás jelzése, nyomatékosítás, udvariasság jelzése, hezitálás, továbbá rámutattak a szemaforszerű viselkedésére (Alberti, 2016; Szeteli & Gocsál & Alberti, 2019), s igazolták, hogy a *hát* számos funkciót képes betölteni.

A *hát*-nak a szegedi beszédben való jelentéseit már Bálint Sándor 1957-es Szegedi szótára is feltérképezte, amelyben öt szerepköre található meg a szónak. Ezek az alábbiak: 1. 'tehát', 2. 'akkor', 3. megelőző mondat erősítése, 4. 'természetesen, hogyne', 5. kérdő mondat bevezető szava (i. m. I/575). A szegedi tanárok interjúiban – a SZÖSZI vizsgálatához hasonlóan (vö. Schirm, 2017) – azonban ennél jóval többféle funkcióban jelent meg az elem. A *Szegedi szótár* szócikke nem számolt a különféle beszélői attitűdökkel: a bizonytalansággal, az iróniával és az öniróniával. Ezek mellett a gondolkodási folyamat közvetítése, valamint az újrafogalmazás jelzése is kimaradt Bálint Sándor leírásából. Az ÉrtSz. szócikkéből (Bárzsi & Ország 1960: III/144–148) a *hát* gazdagabb használati köre bontakozik ki, megjelennek ugyanis a beszélői attitűdök (pl. enyhe rosszallás, meglepetés, harag), valamint a beszédtervezési szerepek (pl. habozás) is (részletesen lásd Schirm, 2021: 49–50).

A felvételekből az is kitűnik, hogy az adatközlők a *hát*-ot gyakran a saját arculatuk (Goffman, 1967/1995) fenntartására, illetve védelmére használták. Ez az arculatvó stratégia azonban nem található meg a szótári leírásokban. E használati köröket a következőkben az interjúkból származó részletek mutatják. A példák nem csupán a diskurzusjelölők működéséről, hanem a szegedi tanárok nyelvi ideológiáiról is képet adnak majd.

Az arculatmunkával kapcsolatban megfigyelhető még, hogy a terepmunkás kérdéseiben – a kérdezőfüzetbe írt kérdésekkel ellentétben – megszorodtak a tompító elemek. Előszeretettel használta a *vajon*, az *esetleg* és az *egyébként* diskurzusjelölőket. Mivel a tanulmány szerzője volt a terepmunkás, kijelenthető, hogy ez nem volt tervezett stratégia, ám ezzel próbálta az interjú merev kérdés-válasz légkörét oldani, valamint az interjúalanyokat további beszédre (példák közlésére, magyarázatra) bírni.

A *hát* – a diskurzusjelölők tulajdonságaiból adódóan – egyrészt a beszélgetések strukturálásában, a szóátvételben, a válaszadásban, a mondanivaló kapcsolásában, lezárásában, az összegzésben vett részt, másrészt gondolkodási folyamatokat, hezitálást jelzett, harmadrészt pedig különböző beszélői attitűdöket is kifejezett. Lássuk ezeket a szerepköröket részletesebben, konkrét példák elemzésén keresztül!

Az interjúkban a szövegtípus jellegzetességeiből adódóan a kérdés-válasz szomszédsági párok domináltak (ten Have, 2004: 58), emiatt gyakran bármiféle beszélői attitűd nélkül, általános válaszjelölőként használták az adatközlők az elemet, ahogy azt az (1a) és (1b) példák is mutatják. Ilyen esetekben a diskurzusjelölőre nem esett különösebb nyomaték, nem volt hosszabb az ejtése sem, teljesen belesimult a válaszba, sem előtte, sem pedig utána nem volt szünet. Például:

(1a) Tm: *És vajon mibe<n> térhet el Szegednek a beszédétől a pesti beszéd?*
SZT4N: **Hát** *ők a köznyelvet beszélnek.* (4:16–4:24)

(1b) Tm: *És ő mikor költözött ide Szegedre?*
SZT5N: **Hát** *amikor kezdtük a főiskolát, 86-ban.* (2:00–2:07)

A következő részletben a terepmunkás az iránt érdeklődött, hogy szokta-e javítani a pedagógus a diákok beszédét. Az idézett rész első *hát*-ja itt is a válaszadást példázza, a másodiknál azonban hiába van szintén kérdés-válasz szomszédsági pár, a diskurzusjelölő elnyújtott ejtése (*hááát*) rögtön elárulja, hogy a beszélő gondolkodik a válaszon. Ezt a bizonytalanságot a prozódiai jegyeken túl a folytatás *ilyen* diskurzusjelölője is alátámasztja.

(2) Tm: *Tehát rájuk szólsz-e bármi miatt?*
SZT4N: **Hát** *hogya nyelvileg helytelen, amit mond, akkor igen.*
Tm: *Akkor ki. És milyen ilyen helytelenségekre gondoljunk itt?*
SZT4N: **Hááát** *a szeressük például, tehát ilyen -suk/-sük.* (11:10–11:26)

A diskurzusjelölőkkel az adatközlők a válaszaikban sokszor azt közvetítették, hogy amit mondanak, az csak ő véleményük, vagyis egyáltalán nem gondolják azt általános érvényűnek. Ennek hangsúlyozása arculatvó stratégiának tekinthető. A

(3)-as példa *hát* és *nyilván* eleme evidencialitást közvetít, és nyomatékosítja az adatközlő véleményét, míg a később megjelenő *én úgy gondolom* tompítja azt. A válaszban megjelenő rövid hezitálások (*ö, mmm*) és ismétlések (*ha, ha; akkor, akkor*) pedig arról árulkodnak, hogy az adatközlőnek nem volt előre megtervezett sablon válasza a kérdésre, az interjúszituációban alkotta meg a véleményét.

(3) Tm: *Feladata-e egy tanárnak vagy tanítónak, hogy tegyen valamit a tájszólás fennmaradásáért?*

SZT7N: (...) **Hát** tanítani már *ö* nem lehet, **nyilván**, de a hozzáállásunkkal *mmm* annyit tehetünk, **én úgy gondolom**, hogy *ha ha* bármilyen gyerek ezt használja, *akkor akkor* ezt egy értéknek kell beállítani a többiek előtt. (44:24–44:52)

Az interjúkban beszélgetős részek és tesztfeladatok váltakoztak. Az ügynöktesztes feladatoknál megfigyelhető volt, hogy az adatközlők a *hát*-tal a gondolkodásukat jelezték. A következő (4) példában hallani is lehetett, hogy milyen hosszan töpreng az illető, s a gondolkodási folyamatát a hosszú szüneteken túl még a *hát* és a *talán* diskurzusjelölőkkel is nyilvánvalóvá tette.

(4) Tm: *És akkor mi lenne a legmagasabb foglalkozás, amit adnál a beszéde alapján az illetőnek?*

SZT4N: *Ühüm. Hát (..) Talán (..)*

Tm: *Amit gondolsz.*

SZT4N: [lassan beikszeli a választ] (15:40–15:54)

A töprengést és a határozatlanságot gyakran a *hát* utáni *ööö* hezitálás jelezte. Az (5a) példában ezt a bizonytalanságot az adatközlő a *nem tudom* elemmel egyértelműen ki is fejezte, majd az arculata védelme érdekében rögtön magyarázkodni kezdett.

(5a) Tm: *Ö-zésen kívül esetleg valami más?*

SZT3N: *Használat? Hát ööö nem tudom, ezen jobban gondolkodnom kellene, most így hirtelen nem jut eszembe.* (27:24–27:33)

Jellemző volt, hogy nyelvi példa vagy valamilyen nyelvhasználati szituáció elmesélésének a kérésekor az adatközlők elmondták, hogy találkoztak már a kérdezett esettel vagy jelenséggel, de a konkrét példát vagy a helyzetet nem tudják visszaidézni. A fenti (5a) részletnél megfigyelhető, hogy a terepmunkás az *esetleg* diskurzusjelölővel igyekezett tompítani a kérdést, hogy ne érezze az interjúalany kellemetlenül magát, ha az *ö-zésen kívül* nem tud más, a szegedi nyelvjárásra jellemző jegyet felsorolni. Szintén a beszélő bizonytalanságát mutatja az (5b) példa *hát* eleme is, ahol előbb hezitál a beszélő, majd a hosszú szünet és az újraindítás után végül bevallja, hogy nem tud a feltett kérdésre válaszolni.

(5b) (térképes feladatnál, hogy hol beszélnek a legszebben/legcsúnyábban)
SZT7N: **Hát** ez (..) ezt nem, nem tudom. (49:43–49:48)

A *hát*-tal jelölt bizonytalanságot még más markerek is erősíthetik. Az alábbi részletben a hosszabb szünet, a visszakérdezés, a *hát* elnyújtott ejtése, és az elem után álló *esetleg* diskurzusjelölő is mind az adatközlő bizonytalanságáról árulkodik.

(5c) Tm: *Van-e szerinted olyan, hogy pesti beszéd?*
SZT10N: (..) *Pesti? Háát esetleg a mekegés.*
Tm: *Aha.* (33:29–33:39)

Az (5c) példa jól illusztrálja, hogy a szociolingvisztikai interjúk kérdés-válasz moduljai is az iskolai tanórákra jellemző IRF/IRE-szekvenciához (IRF/IRE = teacher initiation 'tanári kezdés', student response 'tanulói válasz', teacher feedback/evaluation 'tanári visszajelzés/értékelés') hasonlóan épülnek fel (Antalné, 2006; ten Have, 2004; Walsh, 2006). Csak amíg az osztálytermi diskurzusban a tanári kezdő beszédfordulót (pl. kérdést) a tanuló által adott reakció (pl. válasz) követi, végül pedig egy tanári visszacsatoló forduló (pl. értékelés) zárja, addig a szociolingvisztikai interjúkban a terepmunkás kérdése után az adatközlő válasza következik, amire a terepmunkás visszajelzéssel reagál. Annak ellenére, hogy a szociolingvisztikai interjúkban a terepmunkásnak nem szabad a saját véleményét közvetítenie a vizsgált jelenségről, a fatikus visszacsatolást, a nyugtázást (pl. *aha, persze, ühüm, jó*) azért igénylik az adatközlők.

A szociolingvisztikai interjúk előtt már az írásbeli megkereséskor is az adatközlők tudtára adtuk, hogy semmiféle tudást nem mér a vizsgálat, s a felvétel megkezdése előtt is biztosítottuk őket az anonimitás mellett arról, hogy a kérdések kapcsán nincsenek jó és rossz válaszok, a vélekedéseikre vagyunk kíváncsiak, mégis jellemző volt, hogy a saját válaszukat rögtön monitorozták is, újrafogalmazták, megjegyzést fűztek hozzá, magyarázkodtak, azaz egyértelműen a saját arculatuk megóvására törekedtek, s igyekeztek magukat kedvező színben feltüntetni. Ezt mutatja az alábbi (5d) részlet is, ahol az adatközlőnek nincsenek biztos ismeretei arról, hol lehet még igazi *ő-ző* beszédet találni. A válaszát indító *hát* diskurzusjelölőn kívül a hosszabb és rövidebb szünetek, az *esetleg*, illetve a *talán* elemek, valamint a *nem tudom, nem tudok, ebben sem vagyok biztos* kifejezések is jelzik a beszélő bizonytalanságát. A részletben az is nyomon követhető, ahogy az adatközlő az indoklásokkal, kiegészítésekkel folyamatosan próbálja visszaépíteni az arculatát.

(5d) Tm: *Hogyha egy nem idevalósi ember igazi szegedi beszédet szeretne hallani, akkor hova küldenéd?*

SZT2N: **Hát** (..) *Vásárhely külterületére esetleg, de nem, nem tudom hova küldeném, mert ez is maximum ilyen sztereotípiá, hogy ott még talán talál, de (..) ebben sem vagyok biztos, de a szegedi az, inkább környékbeli, meg Makón talán hallottam, hogy arrafelé, tehát Szegedre már régóta nem jellemző, mer<t> nagyobb város annál, minthogy ezt így megmaradt volna, úgyszólván talán kisebb városba, de konkrétan nem tudok olyan embert, nem ismerek, akit azt mondanám, hogy beszéljess vele, és akkor (59:16–59:59)*

Elvéve azonban szándékos arculatrombolás is előfordult az interjúkban. Ahogy a (6)-os példában látható, a *hát* öniróniát is képes volt jelezni, ami nem éppen arculatvó tevékenység.

(6) Tm: *Saját beszédedről mi a véleményed?*

SZT1N: **Há há há** [gúnyosan nevet] **hát ő ugye** mondtam, *hogy Vásárhelyen dolgoztam tíz évig, és hát ott minden nap tanultam körülbelül egy új szót, amit szerintem csak Vásárhelyen mondanak úgy, sehol a világon. (5:44–6:00)*

Az öniróniát már a *hát* előtti gúnyos nevetés is előrevetítette. Ezekkel a jegyekkel a beszélő a saját arculatát készakarva rombolta ugyan egy kicsit, ám kifejezte azt is, hogy tisztában van vele, hogy a vásárhelyi nyelvjárásra jellemző, másutt ismeretlen szavakat is használja. A részlet *ugye* eleme pedig az interjú során korábban elmondott információt immár nyilvánvalóként állította be.

Nem csupán az önirónia, hanem az irónia is megjelent az interjúkban. A (7)-es példában az iróniát az adatközlő hangsúlya és az általa alkalmazott diskurzusjelölők egyértelműen mutatták. Ám az is látszik a részletből, hogy a *hát*-tal keltett ironikus felhangot (*hát azok még nem jártak Vásárhelyen*), amit már a válasz első tagmondata előrevetít, aztán éppen diskurzusjelölőkkel, a *szerintem, szóval, én azt gondolom, persze, azért<t>* elemekkel rögtön igyekezik is mérsékelni.

(7) Tm: *Van-e olyan, hogy szegedi beszéd?*

SZT1N: **Hát öö** nagyon mondják a szegediek, *hogy ők mennyire ő-znek, hát azok még nem jártak Vásárhelyen szerintem. Szóval viszonyítás kérdése, én azt gondolom. Persze egy-egy ő-zés azért<t> úgy elő-előfordul, de de messziről (..) kiszúrod, hogy ki a vásárhelyi. (30:57–31:20)*

A pedagógusok nem csupán a véleményük gyengítésére, hanem annak nyomtatékosítására is használták a diskurzusjelölőket. A (8) alatti példában a *perszé*-vel és a *hát*-ok többségével evidencialitást fejez ki a beszélő. Az indoklás folytatásában pedig beszédfordulatként, retorizáló szerepben alkalmazza a *hát*-ot

(*hát mé szóljak rá* = 'eszem ágában sincs rászólni'). A részletből az is kiderül, hogy maga az adatközlő is használja olykor a nyelvjárást az iskolában a diákok előtt.

(8) Tm: *Beszélhet-e szerinted egy tanár tájszólásban*

SZT10N: *Persze. Há<t> mi van.*

Tm: *az órán? Miér?*

SZT10N: *Nyugodtan. Há<t>. Há<t> azér<t>, mer<t> legalább a gyerekek is látják, hogy milyen színes a magyar nyelv. Há<t> az nem baj, hogyha (07:02–07:14)*

....

Mivel hogy velem is előfordul, hát mé szóljak rá? (09:29–09:31)

A bizonytalanság ellentétének, az evidencialitásnak több fajtája is megjelent a szegedi tanárok interjúiban a *hát* által. Az evidencialitás egyik típusa az volt, amikor mindenki által ismert információt jelzett vele az adatközlő. Például:

(9a) Tm: *Van-e itt a településen valamilyen tájszólás?*

SZT9N: *Há<t> ez az ő-zés, igen, igen. (14:54–14:58)*

Ennél a kérdés-válasz szomszédsági párnál az adatközlők zöme ugyanígy válaszolt, s mindegyikük feleletéből ki lehetett hallani az evidenciát. A (9a) részlet beszélője még a válasza végére tett kétszeres igenléssel is megerősítette a nyilvánvalóságot.

A *hát*-tal jelölt evidencialitás másik formája pedig az volt, amikor a diskurzusjelölővel a beszélgetés során korábban már elhangzott információra utalt vissza a beszélő. Például:

(9b) Tm: *Előfordult-e már, hogy megszóltak téged amiatt, hogy ő-ztél?*

SZT1N: *Há<t> a férjem! [nevetés]*

Tm: [nevetés] (50:41–50:48)

Az adatközlő korábban már említette, hogy a férjével nem voltak egy véleményen nyelvhasználati kérdésekben. Ezt a közös tudást mindkét fél nevetéssel is nyugtázta. Ugyanez az adatközlő az interjú elején elmondta, hogy ő a nyelvjárási beszédet fegyelmezési céllal is használta. Később pedig amikor a terepmunkás rákérdezett, hogy a tanórákon használta-e a tájszólást, akkor erre a közös tudásalapra a *hát igen* kezdettel utalt.

(9c) Tm: *Előfordult-e, hogy használtad az iskolában a tanórákon a tájszólást?*

SZT1N: *Há<t> igen, amikor így le kellett őket teremteni valamiért. (8:51–9:00)*

Az arculatóság az adatközlők javítási műveleteinél volt a leginkább tetten érhető. A pedagógusok sokszor az elsőre adott válaszukat később még pontosították, s a javításokat diskurzusjelölők vezették be. A (10a)-ban az adatközlő a kérdésre rögtön rávágott választát, azt, hogy bízik benne, hogy megmarad a régi szegedi beszéd, végül megváltoztatta, úgy, hogy a mondandója modalitása is átalakult: lehetségesből biztosra.

(10a) Tm: *Szerinted megmarad-e ez a régi szegedi beszéd?*

SZT3N: *Bízom benne. **Háát** [sóhaj] **lehet**, hogy kopni fog. Biztosan, biztosan is kopni fog.* (31:40–31:55)

Újrafogalmazás-jelölőkön kívül ismétlések és újraindítások is találhatók a (10b)-ben. Ezek azt jelzik, hogy az adatközlő egyáltalán nem biztos abban, amit mond, egyúttal a gondolkodási folyamatának a menetét is visszatükrözik. A *jó mondjuk, nem biztos, esetleg* elemek arról árulkodnak, hogy a beszélő folyamatosan korrigálja és finomítja a választát.

(10b) Tm: *Miben térhet el, ha el ha (a pesti beszéd a szegeditől)?*

SZT8N: *(..) **Hát szerintem** a a a **jó mondjuk** nem biztos, **mer<t> mer<t>hogy** így nekem mindjár<t> ami be beugrott, az **mondjuk** a szlenget **esetleg** másképp* (51:05–51:16)

A *hát*-ok változatos használati köre és multifunkcionalitása egy-egy beszélő rövid szövegrészletén belül is jól megfigyelhető, ahogy azt az alábbi (11) példa is mutatja. A részletben az arculatmunka alakulása is tetten érhető.

(11) (arról folyt a beszélgetés, hogy a Szegeden lakók beszéde eltér-e a környező települések lakóinak beszédétől)

SZT1N: *Kisebb települések veszik körül, tehát attól is eltér valamelyest.*

Tm: *Aha.*

SZT1N: *Mmm, mmm, azt gondolom. (..) De ez megin<t>, ez megin<t> sztereotípiá, hogy mer<t> a nagyvárosi, **hát** a nagyvárosba<n> is megtalálható mindenféle ember!*

Tm: *Persze, persze, persze.*

SZT1N: ***Hát** ő nem nem lehet általánosítani.*

Tm: *Tudod-e, hogy kire mondják azt, hogy gyüttmönt?*

SZT1N: ***Hát** rám.*

(31:49–32:15)

Az adatközlő először megválaszolja a kérdést, majd utána az *mmm* és *azt gondolom* elemekkel rögtön tompítja a vélekedését. Utána pedig a *hát a nagyvárosba is megtalálható mindenféle ember* retorizáló szerkezetet használva

saját magával polemizálva visszavonja a korábban mondottakat. A következő *hátja* (*hát ő nem lehet általánosítani*) már konklúziószóként funkcionál, a részlet utolsó *hát* eleme pedig nyilvánvalóságot fejez ki.

7. Összegzés és kitekintés

A tíz szegedi tanári szociolingvisztikai interjú elemzése további adalékokkal szolgált a *hát* diskurzusjelölő multifunkcionalitásához. A tanárok még iskolai környezetben, interjúhelyzetben is gyakran használták ezt az elemet, s kiaknázták a változatos szerepköreit. A diskurzusjelölők különösen a nyelvhasználatra vonatkozó nyelvi vélekedések környékén jelentek meg: s a gondolkodási folyamatok közvetítésén túl az arculatmunkában is aktívan részt vettek az újrafogalmazások, valamint a különféle beszélői attitűdök kifejezései által. A vizsgálat illeszkedik a diskurzuselemzés és a nyelvi ideológiák kapcsolatát feltáró kutatásokhoz, azonban a kevés számú adatközlő, és ebből adódóan a kvalitatív eredmények a későbbiekben még a minta bővítését, illetve a diskurzusjelölők és a funkciók számszerűsítését kívánják majd meg.

A kutatás a NYELVÉSZ interjúk korpuszát felhasználva a diskurzusjelölőket tekintve három irányban is folytatható: egyrészt a szegedi tanári interjúi összevethető a balástyai és a hódmezővásárhelyi tanárok felvételeivel. Másrészt az arculatmunkát és a diskurzusjelölő-használatot a szülői és a nagyszülői interjúkkal is össze lehet hasonlítani. Harmadrészt pedig a funkciók egyértelműbbé tételéhez a diskurzusjelölők prozódiajának mérhető elemei (pl. az időtartam, az alapfrekvencia minimuma és maximuma) is megvizsgálhatók a funkciók egyértelműbb elhatárolásához. A NYELVÉSZ interjúk korpuszán a továbbiakban azonban nem csupán a diskurzusjelölőket érdemes tanulmányozni, hiszen az anyag igazi kincseshányója a nyelvi adatoknak.

Irodalom

- Alberti Gábor** (2016). *Hát a meg meg a hát*. In Kas Bence (szerk.), „Szavad ne feledd!” *Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére* (17–27). Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Antalné Szabó Ágnes** (2006). *A tanári beszéd empirikus kutatások tükrében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság
- Bálint Sándor** (1957). *Szegedi szótár 1–2*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Balogh Lajos** (2001). A nyelvjárási anyaggyűjtés. In Kiss Jenő (szerk.), *Magyar dialektológia* (157–174). Budapest: Osiris Kiadó.
- Bárczi Géza & Ország László** (főszerk.) 1960. *A magyar nyelv értelmező szótára III*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bartha Csilla & Hámori Ágnes** (2010). Stílus a szociolingvisztikában, stílus a diskurzusban. Nyelvi variabilitás és társas jelentések konstruálása a szociolingvisztika „harmadik hullámában”. *Magyar Nyelvőr*, 134/3, 298–321.
- Berente Anikó, Kontra Miklós, Németh Miklós, Schirm Anita & Sinkovics Balázs** 2023. Nyelvi vélekedések mintázatai Szegeden és környékén. *Hungarológiai Közlemények*, 54/4, 81–88. doi: 10.19090/hk.2023.4.81-88
- Dér Csilla Ilona** (2016). Diskurzusjelölő-társulások a magyar spontán beszédben. In Gecső Tamás (szerk.), *Ikon, nyelvi jel, szimbólum: nem természetes jelek a kommunikációban* (21–26). Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Dér Csilla Ilona** (2017). A hát multifunkcionalitása a beszédműfajok és a diskurzusjelölő-társulások függvényében. *Beszédkutatás*, 25, 169–184. doi: <https://doi.org/10.15775/Beszkut.2017.169-184>
- Dér Csilla Ilona** (2020). *Diskurzusjelölők és társulásaik a magyar nyelvben*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó.
- Dér Csilla Ilona & Markó Alexandra** 2017. A hát funkciói a prozódiai megvalósulás függvényében. *Beszédkutatás*, 25, 105–117. doi: <https://doi.org/10.15775/Beszkut.2017.105-117>
- Fuller, J. M.** (2003). Use of the discourse marker *like* in interviews. *Journal of Sociolinguistics*, 7/3, 365–377. doi: <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00229>
- Furkó Bálint Péter** 2019. *Diskurzusjelölők és egyéb diskurzuspragmatikai eszközök forgatókönyvek, tankönyvek és irodalmi szövegek párbeszédeiben*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Furkó Bálint Péter** 2020. *Discourse markers and beyond: descriptive and critical perspectives on discourse-pragmatic devices across genres and languages*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Goffman, E.** (1967/1995). A homlokzatról. In Síklaki István (szerk.), 1995, *A szóbeli befolyásolás alapjai II.* (3–30). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. [Az eredeti mű: On face-work. In Goffman, E. 1967. *Interactional ritual: essays on face-to-face behavior*. Harmondsworth: Penguin. 5–45.]
- González, M.** (2004). *Pragmatic markers in oral narratives*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Kiefer Ferenc** (1988). Modal particles as discourse markers in questions. *Acta Linguistica Hungarica*, 38, 107–125.
- Kondacs Flóra** (2023). *A hát, az izé és az ugye diskurzusjelölők jelentéseinek ábrázolása a kibővített Natural Semantic Metalanguage modellben*. Doktori disszertáció. Szeged. Letöltés: <https://tinyurl.com/mr28e3xb>
- Kontra Miklós, Németh Miklós & Sinkovics Balázs** (2016). *Szeged nyelve a 21. század elején*. Budapest: Gondolat.
- Labov, William** (1984/1988). „A nyelvi változás és változatok”: Egy kutatási program terepmunkamódszerei. *Szociológiai figyelő*, 4/4, 22–48. [Az eredeti mű: Field Methods of the Project in Linguistic Change and Variation. In Baugh, J. & Sherzer, J. (eds.) 1984. *Language in Use. Readings in Sociolinguistics*. Englewood Cliffs: Prentice Hall. 23–53.]
- Laihonen, P.** (2008). Language Ideologies in Interviews: A Conversation Analysis Approach. *Journal of Sociolinguistics*, 12/5, 668–693.
- Laihonen, P.** (2009). Language Ideologies in the Romanian Banat. Analysis of Interviews and Academic Writings among the Hungarians and Germans. *Jyväskylä Studies in Humanities 119*. Jyväskylä: University of Jyväskylä. Letöltés: <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/20324/9789513936082.pdf?sequence=1>
- Németh T. Enikő** (1998). A hát, így, tehát, mert kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *Magyar Nyelv*, 94/3, 324–331.
- Preston, D. R.** (2018). Language Regard: What, Why, How, Whither? In Evans, B. E., Benson, E. J. & Stanford, J. N. (eds.), *Language Regard: Methods, Variation and Change* (3–28). Cambridge: Cambridge University Press.
- Schiffrin, D.** (1996). Narrative as self-portrait: Sociolinguistic constructions of identity. *Language in Society*, 25/2, 167–203. doi: <https://doi.org/10.1017/S0047404500020601>
- Schirm Anita** (2017). A diskurzusjelölők vizsgálata a Szögedi Szociolingvisztikai Interjúban. *Magyar Nyelvjárások*, 55, 5–23. Letöltés: <https://mnytud.arts.unideb.hu/mnyj/55/01schirma.pdf>
- Schirm Anita** (2018). Diskurzusjelölő-társulások a Szögedi Szociolingvisztikai Interjúban. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 18/1, 1–16. doi: <http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2018.1.007>
- Schirm Anita** (2019). A diskurzusjelölő-használat életkori sajátosságai a nyelvi interjú szövegtípusában. *Beszédkutatás*, 27, 187–205. doi: <https://doi.org/10.15775/Beszkut.2019.187-205>
- Schirm Anita** (2021). *Diskurzusjelölők szövegeken innen és túl*. Budapest: Loisir Kiadó.
- Schirm Anita, Szabó Veronika & Gocsál Ákos** (2017). A hát diskurzusjelölő prozódiai sajátosságai a SZÖSZI interjújában. Előadás: Újdonságok a szemantikai és pragmatikai kutatásokban. Szeged. 2017. április 28.
- Szeteli Anna, Gocsál Ákos & Alberti Gábor** (2019). Szemafor hát! *Jelentés és Nyelvhasználat* 6. 33–63. doi: <https://doi.org/10.14232/JENY.2019.1.2>
- Sz. Hegedűs Rita** (2002). A BUSZI elemzése a diskurzusjelölők szempontjából. Előadás: XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Nyelvek és kultúrák találkozása. Szeged, 2002. március 28.

- Tagliamonte, Sali A.** (2012). The sociolinguistic interview. In Tagliamonte, Sali A. (ed.), *Analysing Sociolinguistic Variation* (37–49). Cambridge: Cambridge University Press.. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511801624.005>
- ten Have, P.** (2004). *Understanding Qualitative Research and Ethnomethodology*. London: Sage. doi: <https://doi.org/10.4135/9780857020192>
- Walsh, S.** (2006). *Investigating Classroom Discourse*. London: Routledge. doi: <https://doi.org/10.4324/9780203015711>
- Zhao, H.** (2014). The Textual Function of Discourse Markers under the Framework of Relevance Theory. *Theory and Practice in Language Studies*, 4/10, 2105–2113. doi: <https://doi.org/10.4304/tpls.4.10.2105-2113>